

Ольга ХОРОШКОВСЬКА,
 доктор педагогічних наук,
 зав. лабораторії навчання української словесності
 у школах національних меншин України та діаспори
 Інституту педагогіки НАПН України;
Оксана ПЕТРУК,
 кандидат педагогічних наук,
 науковий співробітник лабораторії

Текст як основа розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови

Спостереження на уроках української мови як у школах з українською, так і в школах з мовами викладання національних меншин показали, що хоч програма і ставить одним з основних завдань на уроках української мови — формування усіх видів мовленнєвої діяльності, однак воно не виконується. Учитель працює так, як склалося традиційно протягом багатьох десятиріч лише над засвоєнням мовних та орфографічних знань, виконанням вправ різного характеру, спрямованих на формування грамотного письма. Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності, а також читання і говоріння, як правило, відсутні на уроці. Хіба що учні одержують завдання скласти окремі речення, однак — це завдання стосується швидше формування синтаксичних умінь, а не говоріння як виду мовленнєвої діяльності, яке має забезпечуватись на кожному уроці.

Осмилення цієї проблеми привело нас до висновку, що саме на такі, традиційні, підходи до навчання мови, учителя орієнтують підручники, які теж, незважаючи на нові вимоги програм, складені традиційно. Отже, завдання розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності вимагає розробки і запровадження нових підходів до укладання підручників з української мови передусім для шкіл з національними мовами навчання.

Аналіз літератури з даної проблеми засвідчив, що на сьогодні уже існують підручники, у яких започатковані нові підходи до навчання мови і мовлення. Це насамперед підручники з російської мови українських авторів І.П.Гудзик ("Русский язык", 4 кл., К., "Освіта", 2006 р.), Н.А.Пашківської, І.П.Гудзик, В.О.Корсакова ("Русский язык", 5 кл., К., "Освіта", 2005 р.), а також підручники з російської мови для шкіл національних меншин Російської Федерації М.Успенського, В.Абдуллаєвої ("Русская речь", 5 кл., "Русский язык", 6 кл.), які пройшли експериментальну перевірку й затверджені як стабільні.

У цих підручниках центральне місце відводиться тексту, на основі якого розв'язуються завдання формування і розвитку аудіативних умінь, умінь правильно, свідомо і виразно читати, переказувати, вести діалог тощо. Дуже важливо, що текстовий матеріал служить і завданням формування тих чи інших лінгвістичних та орфографічних знань, умінь і навичок.

Як уже зазначалося, описані підходи особливо важливі для розвитку умінь з усіх видів української мовленнєвої діяльності учнів шкіл з мовами викладання національних меншин України, оскільки традиційні підходи не забезпечують розвитку насамперед українського комунікативного мовлення учнів.

У лабораторії навчання української словесності у школах національних меншин України та діаспори розроблено нове покоління програм з української мови для 1–4 класів, зміст яких спрямовано на формування практичних умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності, зокрема комунікативного мовлення. Відповідно започатковано розробку підручників з української мови і мовлення для 3–4 класів, які мають забезпечити реалізацію вимог зазначених програм.

Як і в аналізованих вище підручниках з російської мови, центральне місце при викладі мовного матеріалу належить текстові. В одних випадках він є способом презентації навчального матеріалу з тієї чи іншої теми, в інших — ілюстрацією функціонування мовних одиниць. Текст є універсальним матеріалом для розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності. На основі текстового матеріалу розроблено вправи, пов'язані не лише із розвитком комунікативних умінь, але й із засвоєнням мовних знань, первинних мовленнєвих умінь (орфоепічних, граматичних) та правописних умінь.

Одразу зазначимо, що найскладнішим завданням при розробці змісту нових підручників був добір текстів. Адже не кожен з них відповідає дидактичним

і лінгводидактичним вимогам, зокрема віковим особливостям учнів, є доступним для розуміння, цікавим, має естетичне, виховне та пізнавальне значення. Крім того, не кожен текст містить ті мовні одиниці, які є предметом засвоєння. Особливу складність становив добір текстів для презентації теми "Звуки і букви". У зв'язку з цим ми вдалися до авторської розробки текстів лінгвістичного характеру науково-популярного стилю. Насамперед такі тексти були розроблені для шкіл з румунською мовою викладання та апробовані у школах с. Бояни (Чернівецька обл.) шляхом локального експерименту. Метою нашого дослідження було з'ясувати, з одного боку, доступність і цікавість їх для учнів, а з другого — апробувати іншу методичну інтерпретацію лінгвістичного матеріалу, закладеного в текстах. Нові підходи до викладу мовного матеріалу і забезпечення розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності вимагали певної методичної вправності учителя.

Пропонуємо для ознайомлення вчительської громадськості першу частину розробленого нами текстового матеріалу з розділу "Звуки і букви". І хоч він адресований учням зазначених вище шкіл, ним можуть скористатися, дещо адаптувавши, й учителі шкіл з українською, угорською, польською та іншими мовами навчання.

Тема. Схоже і відмінне у румунській і українській мовах. Позначення звуків слова буквами.

- Запам'ятовуємо нові слова.
- Слухаємо — розуміємо, читаємо, пишемо.
- Перекладаємо на українську мову.

Завдання 1. Послухайте текст.

Що є однакове у румунській і українській мовах?

Гугуце запитав дідуса Лінгвіста:

- Дідусю, а коли Ви прийдете до нас у гості?
- А я вже прийшов. Дібрий день, діти.
- Дібрий день, дідусю. А що ви нам розкажете?
- А розповідь я вам сьогодні про те, що є схоже в румунській і українській мовах.
- А хіба так є?
- Так, є.
- То розкажіть, дідусю!
- В українській мові, так само, як і в румунській, є багато однакового. Є дуже схожі слова. Наприклад, у румунській мові є слово *barabulă*, що означає *картопля*. І в українській мові на *картоплю* часто кажуть *барабля*. У румунській мові є слово *burac* і в українській — *буряк*, у румунській *harbuț* і в українській — *гарбуз*. Українське слово *бандура* у румунській мові звучить як *bandură*, а *клас* — *clas*, *дружба* — *drujba*.

Коли я скажу: "Будемо вчитися вірш", чи ви здогадаєтесь, що будемо вчити? Звичайно, здогадаєтесь, бо слово *вірш* (румунською *virș*) в обох мовах має однакове значення.

— Але, дітки, румунська й українська мови — це різні мови. Кожна з них має свої закони, правила вимови і письма. Ось ми й будемо вивчати їх на уроках української

мови. Я і мої друзі будемо приходити до вас і розповідати про ці правила.

Хто прийшов у гості до дітей? Про що розповів дідусь Лінгвіст?

Прочитайте текст мовчки і скажіть, про що довідалися діти.

Прочитайте в особах початок тексту до слів "В українській мові...". Під час читання дотримуйтесь таких правил:

1. На початку речення підвищуйте голос і знижуйте його в кінці речення.
2. Робіть паузи перед комою (,), тире (—), двокрапкою (:), крапкою (.), знаком оклику (!), знаком питання (?).

Що є схоже в румунській і в українській мовах? Чи всі звуки схожі в обох мовах? А букви?

Завдання 2. Які звуки ми вимовляємо у слові *virș* (вірш) в українській та румунській мовах? З яких звуків складається румунське слово *șurșă* і українське *сумка*? Чи однакове їх значення в обох мовах?

Завдання 3. Ви вчили "Буквар". Пам'ятаєте, що в обох мовах є однакові букви. Назвіть їх. Доберіть і запишіть імена, які б починалися з цих букв.

Завдання 4. Вимовте і запишіть українською мовою такі слова:

Școală, borș, sosnă, ochelari, cvas, smorodin, ceai, scripcă, salată, radio, crizanteme, sanie, ochi, brebenoc.

Тема. Голосні і приголосні звуки та букви, що їх позначають.

- Запам'ятовуємо нові слова.
- Слухаємо — розуміємо, читаємо, пишемо.
- Розрізняємо голосні і приголосні звуки.

Завдання 1. Послухайте текст.

Розповідь про голосні і приголосні звуки та букви, що їх позначають

- Ура! Ура! До нас у гості знову прийшов дідусь Лінгвіст! — загував Гугуце.
- Дібрий день, дідусю! — зраділи діти. — А що Ви нам сьогодні розкажете?
- Сьогодні я розповідь вам про звуки і букви — їхні помічниці.

Ви вже знаєте, що кожна мова складається зі слів, а слова — зі звуків. Звуки людської мови діляться на дві великі групи — *голосні* і *приголосні*.

І голосні звуки, і приголосні живуть дружно. Вони поєднуються один з одним і утворюють складі й слова.

Однак звуки часто сумували: усі нас чують, але ніхто не бачить. Тоді у кожній країні зібралися мудрі люди. Вони думали, думали і придумали: "Треба для кожного звука знайти якийсь значок — букву. Її будуть бачити і вимовляти той звук, який вона позначає".

Букви стали використовувати, щоб записати слово. Той, хто знає, якими буквами позначені звуки, легко його прочитає, озвучить записане.

Ви, очевидно, знаєте, що у світі є багато народів. Скільки народів — стільки й мов. У кожній мові звуки

позначаються різними буквами. Тому той, хто вивчає іншу мову, має вивчати і звуки цієї мови, і букви, якими вони позначаються.

Ви вивчаєте українську мову. У другому класі вивчали звуки цієї мови і вчилися писати букви, записувати слова і читати записане. Спробуємо і ми це зробити. Я вам буду давати завдання, а ви – виконувати їх.

Хто прийшов у гості до дітей?
Як зустріли учні дідуся Лінгвіста?
Про що розповів дідусь?

Завдання 2. Прочитайте текст, дотримуючись правил читання.

Завдання 3. Пригадайте, які звуки в українській мові позначені такими буквами:

Аа, Оо, Ее, Іі, Мм, Тт, Кк.

Завдання 4. 1) Розгляньте і запам'ятайте, що однакове і чим відрізняються букви.

У румунській мові	В українській мові
Mm	— Mm
Tt	— Tt

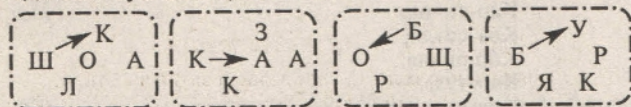
2) Пригадайте, якими буквами в українській мові позначаються звуки [в], [с], [р], [л], [д], [у], [н], [п]. Запишіть ці букви.

3) Запишіть слова.

Мама, тато, Тім, кіт, вовк, сосна, ранок, мир, молоко, вода.

Завдання 5. Пригадайте, які звуки позначаються такими буквами: Бб, Гг, Гг, Зз, Цц, Фф, Чч, Жж, Шш? Запишіть ці букви рукописними літерами.

Завдання 6. Розсипалися слова. Зберіть і поєднайте букви так, щоб відновити слово.

Тема. Спостереження за зміною значення слова залежно від зміни звука.

➤ *Запам'ятовуємо нові слова.*

➤ *Слухаємо – розуміємо, читаємо, пишемо.*

Завдання 1. Послухайте текст.

Секрети слова

Сьогодні Гугуце зайшов до класу не один, а з дідусем Лінгвістом. Діти зраділи:

– Добрий день, дідусю. А що ви нам розкажете?

– Сьогодні я розкажу вам, діти, про секрети слова і запропоную кілька завдань, які ви маєте виконати. Згодні?

– Так, згодні. Ми виконаємо усі завдання, – відповіли учні.

– Тоді слухайте. І в румунській, і в українській мовах слова складаються зі звуків. Кожне слово має свої звуки. Зміниш хоча б один звук або додаси – і вже буде інше слово. Ось погляньте і послухайте.

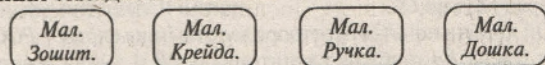
Оце Мал. Шапка ШАПКА. А змінимо звук [ш] на [с] і буде Мал. Салка САЛКА. Знову змінимо звук [с] на [л] і вийде Мал. Лапка ЛАПКА.

Або додамо до слова СОН звук [л], розмістимо його після звука [с] і вийде Мал. Слоп СЛОП. А якщо пропустимо якийсь звук, то можемо зовсім зруйнувати слово. Наприклад, у слові СЛОП не вимовили перший звук – і що вийде? ЛОН. Але такого слова нема. Тому, коли говоримо, треба правильно вимовляти усі звуки у слові. Зрозуміли?

– Так, дідусю, зрозуміли, – відповіли учні.

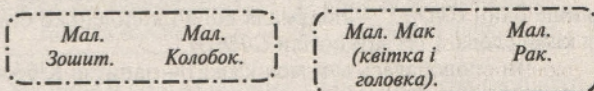
– А тепер виконайте моє завдання.

Завдання 2. 1) Розгляньте малюнки і вимовте слова – їх назви. А потім послідовно вимовте звуки, з яких складається слово.

2) Позначте кожен звук буквою – запишіть слова.

Завдання 3. Назвіть пари слів – назви малюнків. Чи однакове значення вони мають? Чи всі звуки однакові у парах слів?

Завдання 4. 1) Прочитайте речення, додаючи слова – назви малюнків.

Це Мал. Кит, а це Мал. Кит.

Ось це Мал. Галка, а це Мал. Палка.

2) Гугуце прочитав і вирішив скласти речення. Прочитайте їх:

Кіт живе у морі, а кит живе в коморі. У гнізді сиділа палка. Дідусь спирася на галку.

3) Яких помилок припустився Гугуце? виправте їх і запишіть ці речення правильно.

Завдання 5. 1) Прочитайте вірш уголос. Скажіть, коли яке слово треба вживати? Простежте, як від зміни звука і букви змінилося значення слова.

Чи то лис, чи то ліс,
Чи то кинь, чи то кінь,
Чи то кит, чи то кіт –
Звуки плутати не слід.
(Л. Андрієнко)

2) Доберіть потрібне слово з вірша і запишіть замість крапок.

Хитрий ... , пасеться ... , пливе ... , муркоче

Тема. Спостереження за зміною значення слова залежно від зміни звука.

➤ *Запам'ятовуємо нові слова.*

➤ *Слухаємо – розуміємо, читаємо, пишемо.*

➤ *Працюємо в парах: розігруємо діалог.*

Завдання 1. Послухайте текст.

Пустотливі букви

Сьогодні Гугуце запросив до класу електронного хлопчика Кіберика.

— Здрастуй, Кіберіку! — зраділи учні. — А яку цікаву історію ти нам розкажеш?

— Хочете, я розповім вам казку "Пустотливі букви"?

— Так, розкажи!

— В одному королівстві жили-були звуки і їхні помічниці — букви. Звуки поєднувались, утворювали слова, а букви тут же записували їх.

Одного разу звуки утворили, а букви записали слово *ОСА*. Прочитала це слово буква *еР* і подумала: "А стану я попереду букви *О*".

Ой лишенько! *ОСА* перетворилася на інше слово — *РОСА*. А тут буква *Ка* підбігла і виштовхала *еР*. І знову утворилося нове слово — *КОСА*. Довелось букві *еР* стати в кінці цього слова. І утворилося зовсім інше слово — *КОСАР*.

А вночі всіх зморив *СОН*. Тільки букві *еЛ* не спалося. Тому вона пішла і стала після букви *еС*. Всі прокинулися, бо заревів *СЛОН*. Прокинулася і буква *И*: "Чого це тут лише один *СЛОН*?" — подумала вона і швиденько стала в кінці слова. І тут затупотіли *СЛОНИ*.

— Чи сподобалась вам моя казка? — запитав Кіберик і усміхнувся.

— Супер! — відповіли діти.

— Однак таке буває лише в казках. Насправді у слові кожна буква має своє місце. І заміна букви веде до помилок. Є багато слів, які відрізняються лише одним звуком і буквою. Вони мають різне значення. Тому треба бути дуже уважним під час читання і письма таких слів.

Хто прийшов у гості до учнів? Про що розповів Кіберик?

Чому казка Кіберика називається "Пустотливі букви"?

Чи змінюється значення слова, якщо змінити звук або букву? Наведіть приклади.

Завдання 2. Прочитайте початок тексту до слів "Одного разу...", дотримуючись правил читання.

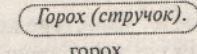
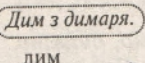
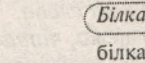

Завдання 3. Випишіть з тексту слова, у яких додавалися або змінювалися букви, підкресліть ці букви. Прочитайте виписані слова уголос.

Завдання 4. Прочитайте слова. Чим відрізняється їх написання? Чи однакове значення мають такі слова? Спишіть їх.

ліс	колобок	гора	що	ранок
лис	колосок	нора	щось	ганок

Завдання 5. Розгляньте малюнки і прочитайте слова-підписи. Чим відрізняються ці слова? Чи можна поміняти місцями підписи під малюнками?

Предметні малюнки

 Дім. дім	 Гілка. гілка	 Горіх (стручок). горіх
 Дим з димаря. дим	 Білка. білка	 Горіх. горіх

Завдання 6. Гугуце вирішив пожартувати і записав на дошці таке:

1. У класі настала *миша*.

2. *За рукою* був зелений *лис*.

3. У лісі виросла *Галина*.

Потім Гугуце звернувся до учнів:

— Прочитайте, будь ласка. Яких помилок я припустився?

— Знаємо, знаємо, — закричали діти.

А ви знаєте? Назвіть слова, які треба було записати Гугуце.

Робота у групах

Поділіться на дві групи: хлопчики і дівчатка. Хлопчики читають речення ліворуч, а дівчатка праворуч.

У класі настала *миша*.

За рукою був зелений *лис*.

У лісі виросла *Галина*.

Ні, не миша, а ...

Не за рукою, а за ..., і не лис, а ...

Не Галина, а ...

Тема. Склад. Поділ слова на склади. Наголос. Спостереження за зміною значення слова залежно від місця наголосу.

➤ *Запам'ятовуємо нові слова.*

➤ *Слухаємо — розуміємо, читаємо, пишемо.*

➤ *Ділимо слова на склади.*

Завдання 1. Послухайте текст.

Склад. Наголос

Гугуце разом з іншими учнями читав вірш Ліни Біленької:

Вороняча сімейка
Ворона варила
Вареники з сиром.
А вороненята
Училися читати:
— Кра-си-ва
Кар-ти-на,
Ква-со-ля,
Кор-зи-на.
Кар-туз,
Кра-пе-ли-на,
Кар-р, кар-р,
Кар-топ-ли-на...

Всі хором читали,
Карлючки писали,
А потім вареники
З сиром ковтали.

Вірш дуже сподобався дітям. Гугуце сказав учительці:

— І ми так училися читати у другому класі.

— Як? — перепитала вчителька.

— По складах.

— Молодець, Гугуце. Запам'ятав. Так, слова ми вчилися читати по складах. А тепер читаємо цілими словами.

Сьогодні я розповім вам один секрет. А, може, хтось уже знає, як швидко дізнатися, скільки складів у слові?

— Я знаю, — швидко сказав Гугуце. — Скільки голосних звуків, стільки й складів.

— Правильно, Гугуце! — знову похвалила вчителька.

— *Скільки у слові голосних звуків, стільки й складів.*

У кожному слові один склад завжди вимовляється з більшою силою голосу. Цей склад — *наголошений*. Наголос організовує вимову слова, робить її правильною.

А тепер я прочитаю слова з цього вірша. Ви уважно слухайте і піднімайте пальчики: один, якщо наголос на першому складі, два або три, якщо наголос на другому або третьому складі. Домовились?

— Домовились! — дружно відповіли учні.

Учителька читала: "Кра-си-ва кар-ти-на, ква-со-ля, кор-зи-на, кар-туз, кра-пе-ли-на, кар-топ-ли-на", — а всі уважно слухали і піднімали пальчики.

— Молодці, — знову похвалила їх учителька.

— А можна я прочитаю останні чотири рядки вірша? — запитав Гугуце.

— Читай, Гугуце. Тільки пам'ятай про те, що один склад у кожному слові треба вимовляти з більшою силою голосу, — сказала вчителька. — А ми всі будемо слухати і, якщо неправильно, — виправляти.

Так пройшов цілий урок. Усі діти читали.

Хто автор вірша "Вороняча сімейка"?

Що робила ворона? А вороненята? Як вони читали? Як дізнатися, скільки складів у слові?

Як вимовляється наголошений склад?

Завдання 2. Ще раз прослухайте вірш "Вороняча сімейка" і пограйтеся так само, як однокласники Гугуце: піднімайте один пальчик, якщо наголошений перший склад, два — якщо другий і т. д.

Завдання 3. Прочитайте вірш "Вороняча сімейка", дотримуючись правил читання, і спишіть перші чотири рядки, поділяючи слова на склади.

Запам'ятайте! Під час письма доводиться переносити слова з рядка в рядок. В українській мові слова переносяться з рядка в рядок по складах: *во-ро-на*, з *си-ром*. Склад з однієї букви переносити не можна!

Завдання 4. Прочитайте слова. Підкреслені склади вимовляйте з більшою силою голосу. Спишіть і поставте наголос. Поділіть слова на склади для переносу.

Учні, дошка, учениця, сонце, хмари, трава, вулиця, осінь, вітання.

Завдання 5. Простежте, як зміна наголосу змінює значення слова.

Мал. Замок.

Мал. Замок.

На дверях висів замок. Ця будова — старовинний замок.

Мал. На гілці берези сидить ворона.

Мал. Берез водойми. Граються діти.

На березі сиділа ворона. На березі гралися діти.

Закінчення буде